

Ugrai János

Lelkészek képzése és elhelyezkedési esélyei a 19. század elején a Tiszán- innyi Református Egyházkerületben

A 18–19. század fordulójának Magyarországon, a polgárosodás alacsony fokán a vidéki elit meghatározó szereplői voltak a lelkészek. Az egyházak nemcsak a hívek lelki életével foglalkoztak, hanem kulturális, gazdasági, sőt – a vármegyei és az egyre terebélyesedő állami bürokrácia mellett még mindig – nem elhanyagolható közigazgatási feladatokat is elláttak. Így a gyülekezetek élén álló papok tudásuk, erkölcsi és társadalmi tekintélyük, befolyásuk révén egyaránt kiemelt figyelemnek, gondoskodásnak örvendhettek. Hagyományos közösség-teremtő, -összefogó és -alakító szerepük mellett továbbra is számottevő terhek hárultak rájuk – formális és informális módon egyaránt – a népművelés, az iskolázás, az igazságszolgáltatás és jogbiztosítás, vagy a helyi építkezések terén is.¹ A jobbra a falvak és mezővárosok lakosságára kiterjedő, rendkívül összetett hatása így a katolikus plébánost vagy a protestáns lelkészt a település első számú vezetői közé és a helyi értelmiségi réteg meghatározó alakjává emelte. Mindez annak ellenére is igaz, hogy az érintett évtizedekre tehető a modern, polgári értelmiségi réteg első virágzása, illetve hogy a lelkész megítélésében – a feudalizmus válságával, a szekularizálódással egyidőben – komoly változás figyelhető meg.²

Dolgozatunkban arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen út vezetett a szellemi elit e hagyományos hivatását választók számára a tanulmányok kezdetétől az első parókia elfoglalásáig. A Tiszáninnyi Református Egyházkerület 19. század eleji működését elemezve leginkább arra a kérdésre keressük a választ, hogy a lelkésznek tanulók mekkora hányada tudta elképzeléseit megvalósítani, s jutott el valóban valamelyik gyülekezet élére. Ezenkívül igyekszünk azt is megállapítani, hogy milyen közbülső állomásokat milyen arányban jártak végig az érintettek, illetve milyen nehézségekkel szembesültek elhelyezkedési próbálkozásaik során. Mindezek alapján a legelemibb kérdésünk az, hogy összhangban volt-e az egyházkerületben folyó lelkészképzés mennyisége és minősége az egyházkerületi igényekkel, vagy ezen a területen is találkozunk a korabeli iskolázásra jellemző túlképzési

¹ Kósa 1990: 454–456.

² Vörös 1997: 25–26.

jelenségekkel, valamint a tanulmányaikat menet közben megszakító, „lemorzsolódó” ifjak tömegével.³

Ennek érdekében először az egyházkerületben folyó lelkészképzés mennyiségi jellemzőit igyekszünk meghatározni. A kollégiumi és azon kívüli tanulási formák feltérképezése után választ keresünk arra, hogy mekkora tömeget jelentett a korszakunkban a Tisza jobb partján szolgáló egyházi értelmiségieknek a csoportja, mekkora volt tehát az egyházkerület lelkész felvevő és eltartó képessége. Ezután a felszentelt, tehát az egyházi rendbe végső bebocsátást nyert, végül pedig a munkanélküli lelkészek csoportjával foglalkozunk.

FORRÁSOK, MÓDSZEREK ÉS NEHÉZSÉGEK

A fenti kérdések nagy részének pontos megválaszolása egységes, rendszeresen vezetett hivatali nyilvántartások hiányában nem egyszerű. Csak hozzávetőleges adatokkal tudunk szolgálni a két főszámot, a lelkészképzés kapacitását és az egyházkerület szakember-igényét illetően is. Egyrészt a sárospataki kollégium lelkésznek tanuló ifjakat (tógátusokat) feljegyző névsorai állnak rendelkezésünkre, amelyeket azonban évről-évre más kéz vezetett – sokszor más rendezési elvet is követve. A ráadásul hiányos, időközben részben megsemmisült vagy elveszett névsorok egyes évekre vonatkozóan semmilyen, vagy erősen megkérdőjelezhető információkat nyújtanak. Sokszor csak olyan névsorokkal rendelkezünk, amelyek az adott tanévben a különböző tárgyakat elvégzők neveit rögzítették tantárgyanként külön-külön. A módszertani nehézségek és az egyelőre kivédhetetlen bizonytalanságok ellenére többé-kevésbé pontos képet tudunk nyújtani a lelkészképzés volumenét, mennyiségi jellemzőit illetően, mivel az 1800-as évtized második felétől azért viszonylag rendszeresen találtunk megbízható tanulói jegyzékeket is. Sőt, ezek révén lehetővé vált az egyes akadémiai évfolyamok életkori viszonyainak feltérképezése is.⁴

Fennmaradt egy olyan összesítés, amely a törvényeknek aláíró, tógába beöltöző hallgatók listáit tartalmazza 1797-től.⁵ Így össze tudunk állítani egy olyan táblázatot, amelyben legalább a belépő tógátusok száma követhető egyik esztendőről a másikra. Az első évfolyamos tógátusok és a belépő tógátusok száma rendszerint nem egyezik meg. Sőt, esetenként nagyságrendekkel népesebb az utóbbiak csoportja. Ez több tényezővel magyarázható. Egyetlen esetben sem zárhatjuk ki, hogy a két forrás közül az egyik (vagy mindkettő) pontatlan. Fontos magyarázat, hogy esetenként – más adatsor hiányában – a legteljesebbnek tűnő, de nem garantáltan teljes tantárgyi diáknévsort, a teológiai tárgyakat teljesítő-két használtuk fel. Sok eltérést okozhat, hogy bizonyos tanévekre vonatkozóan

³ Erről legújabban Sasfi 2006: 526–527.

⁴ Az általunk használt tanulói névsorok: Tiszáninnen Református Egyházkerület Levéltára (TREKL) K.a. II.6.; K.a. II.17.; K.a. II.28.; K.a. II.31–32.; K.a. III.7.; K.a. III.9.; K.a. III.12.

⁵ *Protocollum togatorum subscribentium*. TREKL K.e. I.2.

csak a második félelvi kimutatások bizonyultak használhatónak. Ám bizonyos, hogy ekkora és ilyen rendszeresen előforduló különbségeket nemcsak módszertani akadályok okoznak: minden évben előfordult, hogy az újonnan érkezettek egy része nem az első évfolyamra iratkozott be.⁶ Megítélésünk szerint azonban a pontatlanságok nem teszik lehetetlenné az alapvető jellemzők megállapítását és a fő tendenciák felvázolását, ezért az így nyert adatokat a kutatás szempontjából hasznosnak tartjuk.⁷

Jól használható az az 1783-tól folyamatosan vezetett összeírás, amelyet a kollégiumot végleg – vagy legalábbis hosszú időre – elhagyó akadémistákról készítették.⁸ Az elutazó nevét, az elutazás dátumát, az utazás földrajzi és rendeltetési célját feljegyző összesítés egyrészt kiváló lehetőséget kínál a kilépő diákok száma változásának nyomon követésére. Másrészt e hosszú névsor számítógépes rögzítésével immár lehetővé vált a későbbiekben felszenteltek névsoraival való összevetés, s annak meghatározása, hogy jellemzően hány év telt el a kollégium elhagyása és a felszentelés között. A tökéletes összkép megalkotását azonban lehetetlenné teszi, hogy a neoprocedensekről, azaz az újonnan felszentelendőkről sem találtunk minden évre vonatkozóan listát.

Hogy a kollégiumból való távozás és a felszentelés közötti esztendőket miként töltötték a leendő prédikátorok, arra leginkább az 1807–1808-ban az egyházkerület összesen közel 200 (négy egyházmegye minden, s további egy esperesség jó néhány) lelkészére kiterjedő, egységes szempontok szerint készített önéletrajzi nyilatkozatok felhasználásával keresünk választ.⁹ A nagy forráscsoportok (tanulói névsorok, törvénynek aláírók és a kilépők jegyzéke, önéletrajzi nyilatkozatok, valamint a felszentelendők jegyzéke) összetett használata elvileg igen izgalmas lehetőségekkel kecsegtet, azonban az 1790-es évek közepéről sajnos még meglehetősen töredékes tanulói névsorok állnak rendelkezésünkre, s így a 19. század eleji részletes önéletrajzokat ezúttal csak korlátozottan tudtuk hasznosítani. A fentiekén kívül céltudatosan kerestük azokat az iratokat, amelyek a felszentelés körülményeiről, illetve az esetleges munkanélküliség jelenségeiről tudósítanak – dolgozatunk végén ezeket is elemezzük.

⁶ Például 1809-ben a 72 új belépő közül kettő a második, öt a harmadik évfolyamra iratkozott be. Öt év múlva a 67 főből összesen tizenegyen nem az első évek közé kerültek. TREKL K.e. I. 1.

⁷ Elvileg a fellelhető tanulói névsorok egyenkénti számítógépbe vitelével csökkenthető lenne ez a bizonytalanság, mivel ezáltal kiszűrhetőek lennének a párhuzamosságok vagy az egymást kizáró lehetőségek. Mérlegelve azonban a feladat nagyságát és a várható haszon mértékét, e munkába nem vágtunk bele.

⁸ *Protocollum Schola Patakiana Valedicentium*. TREKL K.a. I. 21. Az összeírást korábban már felhasználta és röviden elemezte a tanítóképzés szempontjai szerint Kődöbocz 1986: 52–57. A gyűjtemény részletes, sokoldalú feldolgozását a közeljövőben tervezzük.

⁹ Az önéletrajzokat forráskiadványban a közelmúltban publikáltuk: Ugrai 2004.

A LEKÉSZKÉPZÉS

A Tiszáninneri Református Egyházkerületben a lelkészképzést a sárospataki kolégium tógátusokat fogadó akadémiai tagozata végezte.¹⁰ Elvileg ugyan más anyaiskolában végzett prédikátorok is elhelyezkedhettek a Tisza jobb partján, azonban ez igen ritkán történt meg – ezek a kivételek a lelkészképzés nagyságrendjén nem változtatnak.¹¹ Tógátusként legalább 7–8, de esetenként 9, sőt akár 10 évet is eltöltöttek itt. A kilencedik-tizedik esztendőben jobbra azok a kiváló deákok maradtak Patakon, akik valamilyen fontos diáktisztség-megbízásban reménykedtek, vagy már viseltek is ilyet.¹² A törvényeknek aláíró hallgatókat rögzítő napló szerint a teológiai akadémiai tagozat a századforduló táján rendre jóval több mint 100 belépő tógátust fogadott.¹³ Igaz, a 19. század első évtizedében ez a szám jelentősen, esetenként lényegesen több mint a felével csökkent, de még így is több tucat ifjú kezdhetette meg lelkészi pályával kecsegtető tanulmányait. A 19. század első két évtizedében jellemzően évente 65–80 fő között mozgott az új hallgatók száma.¹⁴ Az 1820-as évtizedben ismét emelkedés figyelhető meg, s esetenként megint előfordultak 90, sőt 100 fő feletti csoportok is.

Erre a korszakra még igen jellemző, hogy az ifjak az elkezdett tanulmányukat közép- és felsőfokon idővel abbahagyták. A mai értelemben vett kimaradástól, kibukástól alapvetően eltérő – az iskolázás kezdetleges fokát, valamint az adott képzési forma összetett jellegét jelző – lemorzsolódás nagy arányokat öltött, s nem tekintették a tanuló hanyagságának vagy kudarcának.¹⁵ Ez a jelenség a teológiai tanulmányokat folytató akadémiai hallgatók létszám-kimutatásaiból is megfigyelhető.¹⁶ Például a tanulmányait 1799-ben megkezdő 125 fős csoport létszáma az első négy évben alig csökkent, ám az V. évtől felgyorsult ez a tendencia, majd két év múlva újabb lendületet vett. Így végül az eredeti létszám tizede, 13 fő jutott el a nyolcadik évig. Az ötödik-hatodik év más csoportok esetében is vízválasztónak tűnik: a következő évfolyam 85 fős létszámmal kezdett, s ez egy ideig alig csökkent. Ám az ötödik évben már csak 39-en tanultak – igaz többségük eljutott a nyolcadikig is. Ugyanez a fordulat a később belépő csoportok esetében 1814-ig figyelhető meg. Az 1814/15-ben 42 fős első évfolyam csaknem minden tagja eljutott viszont

¹⁰ 1793-tól ezzel párhuzamosan létezett egy négy-öt éves, nontógátusokat fogadó jogakadémiai tagozat is.

¹¹ A közel 200 lelkészre kiterjedő 1807–08. évi adatfelvétel eredményei között öt olyan prédikátorra bukkanhatunk, akik valamikor tanulmányaik során Debrecenben is tanultak. Közülük azonban egyetlen olyan, a Tisza jobb partján megtelepedett személy volt, aki Patakon egyáltalán nem tanult, s lelkészi képesítését is Debrecenben szerezte. (Ugrai 2004: 94–95.)

¹² A diákönkormányzat legfőbb tisztségeit a 12 legkiválóbb öregdeák töltötte be. A primariusokat vagy jurátusokat deáktársaik választották. Megbízatásuk egy évre szólt, amelyet azonban meg lehetett hosszabbítani. Erről bővebben lásd Ugrai 2007a: 65–69.

¹³ Lásd *Függelék 1.* táblázat. A táblázatot korábban már publikáltuk és más létszám-adatokkal elemeztük vö. Ugrai 2007a: 107–109.

¹⁴ Ötven alá csak három évben, 1804-ben, 1805-ben és 1808-ban esett a létszám.

¹⁵ Sasfi 2006: 526–527.

¹⁶ Lásd *Függelék 2.* táblázat.

a hetedik évig (36 fő), 29-en a nyolcadikig, sőt 25-en a kilencedikig is. (Igaz, ez a kirívóan népes végzős csoport meglepő, kivételes jelenség.)

Nagyon változatosan alakult egy-egy évfolyamcsoport további sorsa – legáltalában, ha azt feltételezzük, hogy az ideális iskolai pályafutás szerint a többség évről-évre egy-egy osztályt lépett előre. Miközben az 1799-ben belépőknek csak a tizede tanulhatott még 1805/06-ban is a kollégiumban, az 1807-ben bekerülő 34 főnek majd kétharmada, 21 hallgató maradt bent 1815 közepéig. Az 1815-ben kezdőknek pedig nem kevesebb mint 80%-a jelenik meg nyolc év múlva, a nyolcadikosok között.¹⁷ A létszám-aránypárok egészen rapszodikus, nagyfokú ingadozásai korábbi kutatásaink következtetéseit támasztják alá. Ahogy a kollégiumi ifjúság egészére – s azon belül a legnépesebb, a gimnáziumi tagozat létszámára – vonatkozóan sem lehet semmilyen szabályszerűséget felfedezni, a teológusok egyetlen csoportjának későbbi sorsát sem lehetett előre megjósolni.

Gyakorlatilag az elsős évfolyam létszámától függetlenül alakult nyolc év múlva ugyanannak a csoportnak a létszáma. Bizonyosan nem a bemeneti kapacitás döntötte tehát el a lelkészként végzők számát. Ugyanakkor megközelítőleg sem azonos az egymást követő nyolcadikos évfolyamok létszáma. Arról sem beszélhetünk tehát, hogy a kollégium többé-kevésbé azonos kimeneti kapacitást tartott volna fenn. A helyzetet bonyolítja, hogy nem beszélhetünk egy adott csoport folyamatos lemorzsolódásáról, elnéptelenedéséről. Az egyes tanévek között ugyanis szabálytalan módon változott az egy-egy csoportban továbbtanulók száma – nyilván a falusi tanítóskodástól, a kimaradásoktól, a német nyelvi tanulmányoktól, valamint az ifjak céljaitól, igényeitől és változó anyagi lehetőségeitől függően.

Ugyancsak ezt a változatosságot erősítik a kollégiumból távozókat összesítő névsor adatai is.¹⁸ Kilépőként rendre jóval több nevet jegyeztek fel, mint ahányan a VI-X. évfolyamokon tanultak. Ez csak úgy lehetséges, ha egyrészt a kezdő létszám egy bizonyos hányadáról feltételezzük, hogy a hét-nyolc év helyett jóval hamarabb abbahagyta tanulmányait. Másrészt a felsőbb akadémiai évfolyamokon a mai fogalmainknál lényegesen nagyobb belső mozgásra kell gondolnunk, s el kell fogadnunk, hogy a hallgatók nagy csoportjai számára az egyik kollégiumi tanévet nem feltétlenül követte azonnal a másik. Ezt támasztja alá próbánk, amelyet az 1809/10. tanévben a kollégiumban tanuló tógátusokkal végeztünk: névsorukat a kilépők jegyzékével összevetve arra jutottunk, hogy a második kivételével minden évfolyamról mentek ki tanítóskodni.¹⁹ Azaz elsős, harmadikos és negyedikes éppúgy kapott valamelyik gyülekezet iskolájában megbízást, mint a felsőbb évfolyamosok. A korai kilépők egy része soha nem is tért vissza a kollégiumba, mert esetleg stabil megélhetést találtak, vagy elunták a szolgálatot és más

¹⁷ Az 1799-ben tanulmányait kezdő 125 főből az 1806/07. tanévben 13 fő lett nyolcadikos: 10%. (A továbbiakban: 1799: 10%.) 1800: 33%; 1801: 36%; 1802: 43,6%; 1803: 38%; 1804: 33%; 1805: 50%; 1806: 34%; 1807: 61,7%; 1808: n.a.; 1809: 32,5%; 1810: 47,5%; 1811: 30,4%; 1812: 24,1%; 1813: 48,6%; 1814: 69%; 1815: 80%; 1816: n.a.; 1817: 40%.

¹⁸ *Protocollum Schola Patakiana Valedicentium*. TREKL K.a. I. 21. Lásd *Függelék*. 1. táblázat.

¹⁹ A vonatkozó tanév névsora: TREKL K.a. II.20.

területen találták meg a számításukat – ez lehet az időközbeni létszám-vesztés egyik magyarázata. Egy másik lehetőségként adódik, hogy idővel visszatértek, s folytatták tanulmányaikat. Ez utóbbi történt annak a mintegy tucatnyi III-V. évesnek a többségével, akik 1809-ben – ezek szerint csak időlegesen – távoztak a kollégiumból. Ők néhány év múlva ismét a kilépők között szerepeltek, nevük mellett megint valamelyik eklézsia rectori vagy praeceptorri hivatalával. Mindez egyértelművé teszi, hogy a kilépő tógátusokat feljegyző forrásunk nem alkalmas a kollégium lelkészt kibocsátó kapacitásának megállapításához. Ehhez továbbra is sokkal inkább használhatók azok az adatok, amelyek az egyes tanévekben a legalább a VIII. évet megkezdők számát rögzítik.

A sokakra kiterjedően szabálytalan iskolai tanulmányokat igazolják átlagéletkor-számításaink is. Az 1810-es évek közepétől már rendszeresen feltüntetik a névsorok a tanulók életkorát, így három, egymást öt évenként követő tanév teljes tógátus hallgatóságának életkorát megvizsgáltuk. A legszembetűnőbb különbséget a gimnáziumi tanrend ismerete magyarázza: 1812-től nyolc gimnáziumi évet kellett teljesíteni az akadémiai tagozat előtt, 1818-tól viszont csak hetet. Az 1822. évi új tanterv kilenc gimnáziumi osztályt írt elő – így az alsóbb akadémiai évfolyamok átlagéletkor-különbségei legalábbis részben erre vezethetők vissza. Ugyanakkor nagyon feltűnőek az adott tanévben egymást követő évfolyamcsoportok életkor-különbségei. Ha eltekintünk a sokféle bizonytalanságot jelentő kilencedik és tizedik évfolyamok, valamint a jurátusok vizsgálatától, akkor is azt tapasztaljuk, hogy az elvileg ideális 1–1 éves különbségek helyett 0–1.9 között változik egyetlen tanévben az egymást követő évfolyamcsoportok átlagéletkorának különbsége. Többször előfordul, hogy két egymást követő évfolyam között alig van eltérés.²⁰ Ugyanakkor néhányszor másfél évnyi, vagy azt is meghaladó különbség mutatható ki két szomszédos évfolyam-csoport között.²¹ A főszámon túli adatok is a szabálytalan iskolai előmenetelt erősítik: például az 1815/16. évi tanévben a III. és V. évfolyamon ugyanúgy a 17 és a 25 éves deák számított a két szélsőséges életkorúnak, az I. évfolyamon pedig 15–20 éves ifjak tanultak. Ez a szórás nemcsak az alsóbb évfolyamokra volt jellemző. Ugyanebben a tanévben a jurátusok 26–29 évesek, a nyolcadévesek pedig 23–26 évesek voltak.

Korszakunkban egyébként az adott tanév tógátusi összlétszámának 9–38%-a került a távozóak listájára.²² A távozóak 78–100%-ának a nevéhez valamilyen falusi tanítói tisztség vállalását jegyezték fel, a többi név mellett pedig év közbeni eseményeket (kilépést, szepességi némettanulást, betegséget, halált) rögzítettek.

²⁰ Például 1815-ben az V. és VI.; 1820-ban a III. és IV., valamint a VII., VIII. és IX.; 1825-ben pedig az V. és VI. évfolyamok között. De 1825-ben is a VII. és VIII. évfolyam körülbelül megegyező korú hallgatókból állt.

²¹ 1815-ben az I. és II, valamint a IV. és V.; továbbá 1820-ban a II. és III. év között.

²² Az 1799/1800. tanév teljes létszámának 16,4%-a. (A továbbiakban: 1799: 16,4%.) 1800: n.a.; 1801: 16,6%; 1802: n.a.; 1803: 19,7%; 1804: 10,1%; 1805: 34,8%; 1806: 28,5%; 1807: 27,2%; 1808: n.a.; 1809: 24,7%; 1810: 34,5%; 1811: 25,6%; 1812: 26,4%, 1813: 38,4%; 1814: 30,4%; 1815: 22,4%; 1816: 29,8%; 1817: 23,6%; 1818: 30,4%; 1819: 32,6%; 1820: 23,6%; 1821: 9%; 1822: 15,6%; 1823: n.a.; 1824: 18,7%; 1825: 21,6%.

Az összesítésből tehát hiányoznak a tanév végén nyomtalanul kilépők, azaz a valódi „lemorzsolódók” adatai. Ez egyrészt csak bonyolult és sok bizonytalanságot magában rejtő számítást tesz lehetővé a lemorzsolódás arányainak meghatározására. Másrészt a kilépők átlagosan 90%-a az egyház egyfajta munkaerő-tartalékának számított. Közöttük találhatjuk a végzős évfolyamok lelkészi pályára aspiráló, de még csak tanítói tisztséget vállaló ifjait, valamint azokat a fiatalabb teológusokat, akik korábban kilépve vagy megelégedtek az alacsonyabb presztízű szolgálattal, vagy néhány év múlva visszatértek lelkészi tanulmányaik befejezésére.

A tisztánneni egyházkerület lelkészképzésének kapacitását felmérve arra jutottunk, hogy minden évben legfeljebb két-, háromtucatnyi teológushallgató jutott el legalább a nyolcadik évig – ők tekinthetők a következő évek potenciális lelkészjelöltjeinek.²³ Hozzájuk kell még számolnunk minden évben a 12 jurátust, akiknek az egyik része a következő tanévben is a kollégiumban maradt. Mellettük számolnunk kell továbbá azokkal a kollégiumból kilépő ifjakkal is, akik rendre jóval többen voltak a végzős évfolyamokon tanulóknál, s a végül lelkész-ként elhelyezkedőknél. Összességében tehát – egy-két kirívó esztendő kivételével (1804, 1820) – rendre 60–90 fős, az egyházi pályák valamelyikén elhelyezkedni kívánó ifjúval számolhatunk.

A TOVÁBBTANULÁS FORMÁI

A lelkészképzés azonban nem fejeződött be a kollégiumi tanulmányokkal. Az erre a hivatásra való felkészülés általában további öt-hat esztendőt vett igénybe. Ennek mindkét fázisa olyan jártasságokat fejlesztett, illetve ismerethalmazt gyarapított, amelyeket – részben történelmi-politikai okok miatt, részben a protestánsok hagyományos nevelési felfogásából adódóan – az egyházkerületi anyaiskolában nem lehetett elsajátítani, de amelyeket határozottan a lelkészképzés részének tekintettek. Mivel a protestáns anyaiskolák a bécsi tiltás miatt nem folytathattak egyetemi képzést, elvileg a lelkészjelöltek mindegyikének külföldi tanulmányúton kellett kiegészítenie tudását.²⁴ Ám a súlyos anyagi terhek, a központi tiltó és akadályozó rendelkezések, esetenként az európai hadi helyzet, valamint egyéb egyéni megfontolások nyomán a lelkészek jelentős része valójában nem indult útnak, vagy nem jutott túl a Habsburg Birodalom határain. Az 1807-ben önéletrajzi nyilatkozatot kitöltő 193 lelkész közül 78 (40,4%) számolt be külföldi tapasztalatokról – ők általában 1–3 évig tartózkodtak kint.²⁵

²³ Az érintett időszakban a két szélsőséges érték: 4, illetve 59 fő. De általában 15 és 40 fő között mozgott a számuk.

²⁴ Klein 1943; Rác 1992.

²⁵ 164 önéletrajz oktatástörténeti tanulságait részletesen elemeztük, vö. Ugrai 2003: 220–223. További nyilatkozatokkal kiegészített, összesen 193 irat alapján kiszámolt adatok: Ugrai 2007a: 175. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az arányok generációnként erősen változhattak, hiszen egy-egy központi tiltás (például II. József uralkodásának évtizedében) esetén vagy a napóleoni háborúk éveiben alig jutott ki valaki külföldre.

Csak a leggazdagabb családok sarjai folytathatták tanulmányaikat különösebb nehézségek és idővesztés nélkül külföldön. A kijutók többsége azonban csak akkor gondolhatott az utazásra, ha előtte két-három évig tanítóként szolgálva megkereste a tanulmányok fedezetét. Lényegesen biztosabb és kényelmesebb is volt azon deákok helyzete, akik diákvezetőként (senioroként), vagy más diák-tisztviselőként gyűjtötték össze az utazásra és tanulmányaikra szükséges pénzt. Jól fizető megbízásuk után az egykori seniorok ráadásul külön ösztöndíjban is részesültek. A munkavégzés ellenére az ő esetükben nem beszélhetünk idővesztésről, hiszen ők azt a két-három évet, amit mások falusi iskolában szolgáltak végig, a kollégiumban töltötték.²⁶

A partikulákban végzett tanítói tevékenység egyébként hagyományosan szerves részét képezte a protestáns iskolázásnak. A kollégiumból kikerült, s lelképásztori szolgálatra készülő fiatalember nemcsak kényszerű megoldásként vállalták egy-egy iskola vezetését, hanem a protestáns nevelési folyamat – mondhatni, a lelkészképzés – fontos állomásaként tekintettek az első gyakorlati próbákra.²⁷ Nem pusztán anyagi okokkal magyarázható tehát, hogy a legtöbb gyülekezeti szolgálatra készülő egykori kollégiumi deák kipróbálta magát rectori vagy praecptori tisztségben: a 193 említett lelkész több mint háromnegyede, 146 fő tanított kisiskolában, átlagosan három évig.²⁸ A kollégiumból távozó tógátusok nevét és utazásuk célját rögzítő napló 1786 és 1825 közötti keletkezett 2912 bejegyzésének 81%-a (2364) tanítói tisztség vállalására utal – jóllehet némely név ismétlődése miatt ez feltehetően nem jelent ugyanennyi személyt is.²⁹

Bár mindkét továbbtanulási forma nagy tömegekre terjedt ki, az önéletrajzokból látható, hogy különösen a külföldi tanulmányút, a peregrináció lehetősége közel sem adatott meg mindenkinek. Fontos kérdés, hogy a peregrinációból nem részesülő lelkészjelöltek hamarabb kerültek-e teljes jogú prédikátorként valamelyik parókiára. Az önéletrajzi nyilatkozatokból felemás kép tárul elénk. Gyakorta előfordult ugyanis, hogy tanítóként, káplánként, betegeskedő felettesét helyettesítő lelkészként, sőt esetenként üresedés váró munkanélküliként valóban annyi ideig vártak igazán jelentős megbízásra, mint azok, akik közben beutazták fél Európát. Ugyanakkor az ellenkezőjére is találunk példát, azaz több kifejezetten fiatal lelkészjelölt is különösebb idővesztés nélkül jutott parókiához. Az 1807–08. évi 193 önéletrajz közül 167-ből derül ki pontosan az illető lelkész születésének és lelkészi hivatalba állásának ideje. Ez alapján elmondhatjuk, hogy jellemzően 29–33 éves kor között jutottak el a jelöltek az önálló prédikátori tisztség megszerzéséig. A lelképásztoroknak több mint a fele életének ebben

²⁶ Érzékeljük az „idővesztés” kifejezés veszélyeit. Csak feltételezzük, hogy a családalapítás és a teljes jogú prédikátorként való megállapodás idejének – esetenként hosszú és bizonytalan időre való – kitolása nem lehetett a 30 év közelébe kerülő fiatalemberek elsődleges célja.

²⁷ Kődöböcz 1986: 52–57.

²⁸ Ugrai 2003: 224–226; Ugrai 2007a: 171.

²⁹ Ugrai 2007a: 172–173. További tisztségek (káplán, administrator, kántor stb.) vállalására is utalnak bejegyzések. Így lehetséges, hogy ennél jóval magasabb az egyházi feladatot vállaló kispópok aránya.

a szakaszában vált lelkésszé.³⁰ De az elhelyezkedés idejében is igen nagy szórásokat tapasztalhatunk: az sem volt kirívó, ha valakit 25–28, vagy ha 40–43 éves korában fogadott be egy gyülekezet.³¹ Ugyanerre jutunk, ha megvizsgáljuk, hogy a neoprocedensek felszentelésük előtt hány évvel szerepeltek először a kollégiumból kilépőket összesítő névjegyzékben. Például az 1806-ban felszentelt nyolc lelkész közül ketten 1799-ben vállaltak először oskolamesteri feladatot, hárman 1803-ban, egy-egy fő pedig 1800-ban, 1801-ben és 1804-ben.

A nagyon fiatalon parókiához jutottak nyilvánvalóan nem tanultak külföldön. A lelkésszé szentelés alsó korhatárát súroló jelölteknek elvileg éppen csak tanulmányaik befejezésére és egy rövid tanítói, kápláni vagy adminisztratori³² tisztségben eltöltött szakmai gyakorlatra volt idejük.³³ Azonban az átmeneti évek száma közötti különbségek természetesen így is nagyok lehetnek, attól függően, hogy ki hány évesen került iskolába. Így például a hernádszendi (Abaúj vm.) Nagy Rákosi Nemes József két esztendő telt meg segéd- és helyettes lelkési poszton, a szalai (Abaúj vm.) prédikátor, a 27 évesen felszentelt Nemes Mózes viszont kitöltötte a hároméves rectoriát és egy évig még adminisztratorként is ténykedett. Ugyancsak a korai iskolakezdés magyarázhatja Nagy Ferenc hernádkaki (Zemplén vm.) lelkész 25 évesen történt felszentelését, hiszen előzőleg három évig előkönyörgőként szolgálta Kak gyülekezetét. Szintén ezt példázza Huszti Zeni István esete: az 1807-ben Kondón (Borsod vm.) szolgált pap bár 25 évesen vehette fel a palástot, előtte három évig oskolatanító, majd további egy esztendőig káplán volt. A később zempléni esperesként híres lelképásztorrá váló, 1740-es születésű Palótzai Pál 1766-ban a szabolcsi Gáván helyezkedett el teljes jogú prédikátorként – neki ez volt az első kollégiumon kívüli szolgálati helye, miután két évig Patakon a poétai osztály köztanítójaként (publicus praeceptoraként) működött.³⁴

Túláságosan kevés adat áll a rendelkezésünkre a maguknak nagyon hamar gyülekezetet találókról ahhoz, hogy megállapítsuk, a gyors elhelyezkedésért cserébe például rosszabb állapotban lévő, rosszabbul fizető gyülekezetet kellett-e vállalniuk a fiatal papoknak. Ezért egyelőre inkább csak egy hipotézis megalapozásaként jelezzük: egyetlen olyan 25–28 évesen felszentelt prédikátort sem találunk, aki az egyházközség valamelyik igazán erős és gazdag eklézsiájába került

³⁰ 29 éves korban 14-en kerültek ekléziára. (A továbbiakban: 29 év: 14; 30 év: 14; 31 év: 18; 32 év: 22; 33 év: 21. Az adatokra lásd Ugrai 2004.

³¹ Az átlagosnál fiatalabbak: 25 év: 6; 26 év: 8; 27 év: 8. Az átlagosnál idősebbek: 34 év: 11; 35 év: 7; 36 év: 11; 37 év: 4; 38 év: 2; 39 év: 2; 40 év: 3; 41 év: 1; 42 év: 1; 43 év: 2; 48 év: 1; 50 év: 1. Ismeretlen: 26. Az adatokra lásd Ugrai 2004.

³² A káplán (segédlelkész) és az adminisztrátor (helyettes lelkész) közötti lényegi különbség, hogy a káplán a még élő, sőt leggyakrabban szolgáló lelkész beosztottjaként közel sem rendelkezett olyan jogosítványokkal, mint az ideiglenes jelleggel ugyan, de teljes prédikatori tisztséget vivő helyettes lelkész. Ezért az utóbbi megbízást tapasztaltabb, képzetesebb és jobban fizetett jelöltek kapták. (Kovács 1878: 388–389.)

³³ Az alsó korhatárt a 19. század második felében már egyértelműen megszabták 24 évben. (Kovács 1878: 356–362.)

³⁴ Ugrai 2004: 44–45, 62–63, 71, 83.

volna ilyen fiatalon.³⁵ Az átlagos életkorban felszenteltek 29–33 éves korukra már járhattak külföldön is – elvileg egy 23–24 éves korban befejezett kollégiumi tanulmány után jutott idő a falusi tanítóskodásra és a peregrinációra is.

A legidősebben parókiára került Komjáthy Ábrahám élete a legjobb példa arra, hogy esetenként miként húzódhatott el a szolgálati helykeresés. A sárospataki kollégiumban a seniori hivatalt viselt ifjú útnak indult, hogy felkeresse Európa nevezetesebb akadémiáit. Hollandiában huzamosabb ideig, nyolc évig maradt, de még ezután is további tízévnyi vándorlást követően tért haza. Hollandiában egyébként nemcsak doktori címet szerzett, de komoly társadalmi elismerésben is részesült, amikor – Kazinczy szavaival – „méltónak tartaték az akkori respublica egyik követjének egyetlen fiát nevelni.”³⁶ Hazatérte után nem vállalt rögtön prédikátori szolgálatot, hanem a miskolci gimnázium professzorává lett, s csak újabb nyolc esztendő múltán került az igrici (Borsod vm.) gyülekezet élére.³⁷

Azonban Komjáthy külföldi pályafutása közel sem tipikus. Sokkal jellemzőbb az, hogy valaki a kollégiumi tanulmányok vége és a felszentelés között eltelt időt kisebb fizetéssel járó, a helyi prédikátornak alárendelt poszton töltötte. Fulókercs (Abaúj vm.) lelkipásztora, Serki József például – legalábbis ha hihetünk a saját maga által ismert dátumoknak – úgy jutott 40 évesen először szószékhez, hogy előtte három évig tanítóskodott, három helyen összesen négy évig káplánként szolgált, valamint kétszer egy évig szolgálati hely nélkül maradt. Kilencévi várakozását pedig tetézte, hogy ő eleve idős fejjel, 31 évesen távozott a pataki kollégiumból.³⁸ Egészen hosszú várakozás előzte meg az 1807-ben Hernádszadányban (Abaúj vm.) szolgált Zámbori József felszentelését is. Hiába fejezte be kollégiumi tanulmányait ideális életkorban, 23 évesen, az ezt követő 20 évben 3–3 esztendőn át öt faluban vezette a kisiskolát, s még ezt követően is mindössze két, egy-egy évig tartó előkönyörgői megbízatás jutott neki.³⁹

A PEREGRINÁCIÓ ELMARADÁSA

A mindenkire kiterjedő peregrináció lehetetlenségét az egyházkerület vezetői is elismerték, és igazodtak is ehhez. A felszentelésnek nem vált ugyanis akadályává a külföldi tapasztalat hiánya. Ez még akkor sem okozott gondot, ha előzőleg az éppen végzett tógátus tanítói megbízáshoz jutott, s két-, háromévi munkával (azaz academia promotióval) megkereste magának a külföldi költségek fedezetét. Ilyen esetekben az egyházkerület egy viszonylag jelentős összeg befizetését követelte meg

³⁵ Igaz, e megállapítást nemcsak a kevés számú érintett teszi bizonytalanná, hanem az is, hogy csak hozzávetőleges képünk van arra nézve, hogy egy-egy gyülekezet milyen kondícióval fogadta prédikátorát, mennyire tudott vonzó helyet biztosítani neki. Ennek részletes és alapos feltérképezéséhez hosszú évek kutatómunkájára lesz még szükség.

³⁶ Kazinczy 1993: 19.

³⁷ 1808-ban parasznai lelkészként pedig már esperesi tisztséget is viselt. Vö. Ugrai 2004: 82.

³⁸ Ugrai 2004: 46.

³⁹ Ugrai 2004: 54.

az academia promotiót vett, de külső akadémiára ki nem jutott pályakezdőktől. A szegény papokat és özvegyeket, árvákat segítő pénztárba, a deficiensi cassába befizetendő összeg nagysága személyenként változott és sok vitás esetet eredményezett. Az egyházkerület elvileg a tanítóként megkeresett jövedelemből levonta az általa elismert költségeket, s a fennmaradó összeg egyharmadát követelte a lelkészjelölttől. Mindez azonban több bizonytalansági tényező miatt sem vezethetett az ifjút terhelő kötelezettség gyors, pontos megszabásához.

Egyrészt komoly gondot okozott a tanító jövedelmének meghatározása, hiszen a gyülekezetek különböző arányban részesítették papjukat, tanítójukat természetbeni és pénzbeli fizetésben. A természetben kapott jövedelem átszámítása évtől, sőt évszaktól és helytől egyaránt függött. Ugyancsak vitára adott okot a tanító költségeinek kiszámítása és elfogadtatása, amit tetézt, hogy a lelkész biztosította számára a szállást és étkezést. A pályakezdőt gyakran vádolták önkényes díjszabással. A helyzet tisztázására rendszerint vizsgálóbizottságot, deputatiót rendelt ki az esperes, amelynek pontos kimutatást kellett készítenie a rector minden lehetséges jövedelméről és költségéről.⁴⁰ Ezt példázza Sebők József, Felsődobozán (Abaúj vm.) megválasztott prédikátor esete, akinek bevételeit és kiadásait külön bizottság vizsgálta. A deputatio különösen a három év alatt ruházkodásra költött 300 forintot sokallotta és tartotta megalapozatlannak.⁴¹ Tasnádi Sándor egykori aszalói rector több gondra hivatkozva kért teljes felmentést: a rendkívül szűkös esztendőben éppen csak pár forint jövedelme volt a borsodi településen; a gyülekezet vele szemben hatalmas összeggel tartozik; a természetben kapott borsóra olyannyira lezuhant, hogy tisztességes ruhára sem futotta háromévi borjövödelméből; a falut 1813 augusztusában ért „óriási vízözön” pedig végképp elképzelhetetlenné tette, hogy a lakosok valaha is megfizessék járandóságát.⁴² A drámai hangú beszámolót a vizsgálóbizottság azonban csak erős fenntartásokkal fogadta el, s a számvetés megvizsgálása után legfeljebb 68 forintos gyülekezeti tartozást tekintettek bizonyítottnak.⁴³ Alig két hónap múlva a felső-borsodi egyházmegye gyűlése azzal továbbította Tasnádi ügyét a szuperintendenciához, hogy a teljes felmentés mások számára is követendő, rossz például szolgálna.⁴⁴ Végül az eredeti kérelem után két és fél évvel, 1816 októberében megszületett az egyházkerület végső döntése, miszerint jóváhagyják a lelkész időközben tett, 50 forintos befizetésre vonatkozó ajánlatát.⁴⁵

Gyakori oka volt az elszámolási nehézségeknek az, hogy az ifjú elindult ugyan a peregrinációba, de Pozsonyban vagy Bécsben rekedt, és hosszabb ideig hiába várt útlevelének kiadására. A sikertelen várakozás után pedig dolgagezetlenül

⁴⁰ Kiváló, a korabeli tanító életének csaknem teljes rekonstrukciójára alkalmas kimutatás: TREKL A. XXXVIII. 15.162–163. Az önkényes díjszabás vádjára: TREKL A. XXXVII. 15.422–423.

⁴¹ TREKL A. XXXIV. 13.405–407.

⁴² TREKL A. XXXVIII. 15.246.

⁴³ TREKL A. XXXVIII. 15.405.

⁴⁴ TREKL A. XXXVIII. 15.404.

⁴⁵ TREKL A. XXXIX. 16.115.

ért haza, miközben félretett pénzének nagy része is elfogyott. Hasonló bécsi tapasztalatokra hivatkozva Czövek István egykori kollégiumi senior 100 RFt-ot ajánlott fel önként az elesettek támogatására.⁴⁶ (Igaz, mindezt már csak az ötödét érő bankókban fizette be, ami miatt újabb vizsgálatot rendeltek el.⁴⁷) Egy év múlva ugyanígy érvelt Kováts Bornemissza Pál tiszánánai (Heves vm.) káplán is: a passus megszerzését nagyon megnehezítő királyi parancsolat, a súlyos betegség és a „jó kemény pénznek hiánya” együttesen nemcsak az utazás lehetőségétől fosztották meg, hanem pénzétől is – így csak 30 RFt-ot ajánlott fel.⁴⁸ A fentiek-től jelentősen eltért Nyusztai István miskolci káplán története. Ő is Bécsben időzött 1814-ben, ahonnan azonban nem az engedély hiánya, hanem a megfizethetetlen arany- és ezüstpénzek, azaz a devalváció miatt nem tudott továbbmenni. Ezért egy évig ott maradt és a helyi egyetemen hallgatott előadásokat, szabadidejében pedig szorgalmasan tanult – tehát végső soron pótolta a peregrináció elmaradását, és emiatt teljes felmentésért folyamodott.⁴⁹

S végül nem feledkezhetünk meg a talán leginkább érthető körülményről. A jobbára gyengén fizetett tanító vagy nem tudott annyi pénzt megtakarítani, amelyből befizethetett volna a deficiensi cassába, vagy félretett pénzét a mostoha idők felemésztették. Így járt 1814. évi kérelme szerint Osváth György is, akit a devalváció taszított szegénységbe.⁵⁰ Épp egy év múlva ismét beszámolt életkörülményeiről: másfél éve kölcsönökből él, sok behajthatatlan kinnlévő tartozása van, ezért mindössze 20 forintot tud fizetni.⁵¹ A már említett Sebők József például a deputatio által végül megszabott 100 forintos kötelezettségét csak öt részletben tudta teljesíteni.⁵² Eleve árvaságból – szegénységből indult, kevés pénzt gyűjtött, ráadásul már Fejér megyében úgy megbetegedett, hogy két hét után vissza kellett fordulnia és a következő évig munkanélküliként tengődnie Pávai Mihálynak, aki mindezek alapján kérte a befizetéstől való eltekintést.⁵³ A vissi (Zemplén vm.) prédikátor, Harsányi Sámuel pedig kissé sajátos módon nemcsak korábbi szerény keresetét hozta fel mentségül, hanem azt is, hogy lelkészként hetedmagát kell táplálnia – köztük egy évig még elődjének özvegyét is.⁵⁴

A komoly vitákat gerjesztő eljárás végén egyébként általában egyébként 100 RFt-ot kellett megfizetni, de egyes esetekben 40 és 150 forintos

⁴⁶ TREKL A. XXXV. 13.588.; A. XXXV. 13.921.

⁴⁷ TREKL A. XXXVI. 14.110.

⁴⁸ TREKL A. XXXV. 13.935. Hasonló módon számos egyéb folyamodványt találtunk még, szinte mindegyik ugyanezzel a három érvel indokolta a kérelmet. Különbség csak a felajánlott összeg nagyságában mutatkozik. Pl. TREKL A. XXXV. 13.963.

⁴⁹ TREKL A. XXXIX. 15.766.

⁵⁰ TREKL A. XXXVII. 14. 958.

⁵¹ TREKL A. XXXVIII. 15.437.

⁵² TREKL A. XXXVI. 14.059.

⁵³ TREKL A. XXXI. 11.821.

⁵⁴ TREKL A. XXXI. 12.003. Kérvénye nem járt eredménnyel, az általunk fellelt iratok szerint neki kellett a legtöbbet, 153 forintot befizetnie a deficiensi cassába. TREKL A. XXXII. 12.289.

kötelezvényről is határoztak.⁵⁵ Ez, figyelembe véve, hogy három év alatt közel 1000 R Ft-ot minden tanító megkeresett, miközben szállását és étkezését a prédikátor biztosította, közepesen szigorú gyakorlatnak nevezhető. Kellően ösztönözte ugyan az arra hajlandók külföldi tanulását, de közel sem taszította lehetetlen helyzetbe azt, aki valami miatt nem vette ki részét belőle.

A FELSZENTELÉS ÉS ELŐZMÉNYEI

Közvetlenül a felszentelést több állomás előzte meg. Először is gyülekezetet kellett találnia a jelöltnek, amely befogadta őt lelkészének. Egyaránt tiltották a jelöltek korteskedését, egymással való vetélkedésüket egy-egy helyért, valamint azt is, hogy az az eklézsia hívja meg prédikátornak, ahol előzőleg tanítókodott. Ez utóbbi szabály főként a lelkész és a rector közötti viszályok megelőzését szolgálta.⁵⁶ Így lényegében egyetlen esélyük maradt a tanítóként lelkipásztori pályára vágyóknak: munkájukkal kitűnni a többiek közül és állhatatos, szorgalmas munkával, erkölcsös életvitellel elnyerni a gyülekezeti tagok és az eklézsian kívüli hívek elismerését, szeretetét. A gyülekezetek tanító- és lelkészválasztását szintén szigorúan szabályozták. A rectorok, praeceptorok személyének meghatározásába ugyanis a gyülekezeteknek nem volt beleszólásuk, a kollégium a jelentkezés sorrendjében osztotta el a helyeket tógátusai között. A nem kifejezetten szerencsés megoldás ellen sokan panaszkodtak, több eklézsia pedig követek Sárospatakra küldésével igyekezett valóban rátermett tanítót keresni. Ezt az egyházkerület tiltotta és nemcsak az egyházközséget, hanem a csábításnak engedő ifjakat is megbüntette. A családi összefonódások elkerülésére a helyi prédikátor fia tanítói tisztségbe nem kerülhetett az adott gyülekezetben.⁵⁷ A lelkészválasztás kapcsán is egyre szorosabb szabályoknak kellett megfelelniük az érintetteknek. Ezek közül különösen fontos volt az idősebb prédikátorok védelme. A 19. század első évtizedeiben immár jelentős túlkínálat mutatkozott a lelkészségre várók körében, s az idős, de még szolgálatra alkalmas papoknak törvény útján kellett biztosítani a pályakezdőkkel szembeni előnyüket.⁵⁸

A már magának helyet talált jelölteknek alkalmassági vizsgán kellett bizonyítaniuk rátermettségüket. Ilyenkor a *Szentírás* héber és görög nyelvű részeit magyarázták, illetve teológiai kérdésekre kellett választ adniuk. A vizsgafeladatokat a kollégium teológiai professzorai és az egyházkerület által kijelölt lelkészek előtt teljesítették. Az évenkénti deputatiók jelentéseiben teljességgel sikertelen kísérletről nem olvashatunk – a hosszú előkészületek bizonyosan arra is

⁵⁵ 40 forint például: TREKL A. XXXIX. 16.115.; 153 forint: TREKL A. XXXII. 12.289.

⁵⁶ Kovács 1878: 356–362.

⁵⁷ A szigorú előírásokról: P.C.A. 19–23.

⁵⁸ Garas István abatíji vicenótárius 1817-ben adott hangot felháborodásának, hogy jó erőben lévő, tapasztalt prédikátorok maradnak hely nélkül, mert az eklézsiaiak rendre fiatalokhoz ragaszkodnak. TREKL A. XL. 16.293.

lehetőséget teremtettek tehát, hogy a vizsgára bocsátandókat már előzőleg megszurjék. Ennek ellenére a vizsgabizottság esetenként különbséget tett az egyes produkciók között, s legalább két, de inkább három csoportba sorolta a jobban és gyengébben teljesítőket.⁵⁹ Végül a felszentelésre méltónak talált jelölteknek könyvtári adománnyal kellett meghálálniuk, viszonozniuk alma materük törődését. Ilyenkor eleinte 3, majd az 1810-es évektől 5 RFt készpénzt fizettek be a neoprocedensek, de szinte minden évben előfordult, hogy valaki pénz helyett egy-két latin vagy német nyelvű kötet beadásával teljesítette kötelezettségét.⁶⁰ Az átlagosnál nagyobb befizetés nyomaira azonban csak egyszer bukkantunk: 1816-ban Bátori Sámuel serkei (Gömör vm.) káplán a többiekének a dupláját, 10 RFt-ot ajánlott fel.⁶¹

A felszentelés az egyházkerületi gyűlés idején tartott istentiszteleten, a szuperintendens vezetésével történt. A protestáns egyházak – egyházkerületenként kisebb eltérésekkel – egy ember életében egyetlen felszenteléshez ragaszkodtak. Még akkor sem ragaszkodtak tehát az új aktushoz, ha időközben a lelkész polgári állást vállalt, majd ezt követően tért vissza a papi rendbe. Sőt, a szuperintendenciák egy része a katolizált, majd a protestáns hitre visszatért lelkészeket sem szentelte újra. Ilyen alkalmakkor egyébként nemcsak lelkészeket, hanem káplánokat, administratorokat és kollégiumi professzorokat is szenteltek.⁶²

A neoprocedensek névjegyzékei alapján készített kimutatásunk azt mutatja, hogy évente erősen – 7 és 30 között – ingadozott a felszenteltek száma.⁶³ A türelmi rendelet évében a papi rendbe belépett 30 fő az egész korszakban felülmúlhatatlannak bizonyult, de többször is előfordult, hogy 15–20 pályakezdő talált magának helyet. Ugyanakkor rendszertelenül, de többször megesett az is, hogy mindössze tízen vagy még kevesebben találtak maguknak biztos megélhetést. Az ingadozások ellenére elmondható, hogy a századforduló táján inkább a 20 körüli, az 1810-es években pedig a 10 körüli létszám volt jellemző. Különösen érdekesek azok a tudósítások, amelyek nemcsak a felszentelendők nevét és szolgálati helyüket tartalmazzák, hanem különbséget tesznek a lelkészként, vagy káplánként, administratoroként elhelyezkedők között. Ezekben az esetekben láthatjuk, hogy kiszámíthatatlanul változtak a neoprocedensek belső arányai is. Voltak évek, amikor lényegesen több ideiglenes vagy kiegészítő lelképásztorra volt szükség, mint teljes jogúra, de az ellenkezőjére is akad bőven példa. Mindenesetre azokban az években, amikor külön feltüntették a káplánként, illetve lelkészként szolgálatba állókat, a káplánoknak a lelkészekhez viszonyított aránya mindig elérte legalább az egynegyedét. Kimutatásunk alapján elmondható, hogy

⁵⁹ Például: TREKL A. XXXV. 13.939.; A. XXXV. 13.951–953.; A. XXXVI. 14.331.

⁶⁰ Például: TREKL A. XXXIV. 13.331.; A. XXXVIII. 15.261.; B. XLVI. 19.679.

⁶¹ TREKL A. XL. 16.166.

⁶² Kovács 1878: 361–362.

⁶³ Lásd *Függelék* 3. táblázat. A táblázatból hiányzó évekre vonatkozóan nem találtunk hasonló jegyzékeket (sem a szokott levéltári helyükön, sem az egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyveiben). Bár elképzelhető, hogy a vonatkozó években nem szenteltek fel senkit, mégis inkább azt gyanítjuk, hogy valamiért nem maradt fenn a névjegyzék.

a 18–19. század fordulóján a rendelkezésre álló gyülekezeti állások viszonylag nagy arányában (6–8%-ában) szenteltek fel új lelkészeket. 1807 után azonban rendre ennél jóval kevesebb új lelképásztort fogadott az egyházkerület, s a körülbelül 300 helynek csak a 2,5–5%-át töltötték fel új jelentkezőkkel. Az évenként 10–20 újonnan felszentelt lelkész száma azonban jelentősen elmarad attól a számtól, amit – erős fenntartásokkal ugyan – a sárospataki kollégium évenkénti lelkész-utánpótlási kapacitásaként meghatároztunk (évi kb. 60 fő; vagy az ennek a számnak kb. a felét kitevő végzős évfolyamok létszáma).

A 18–19. század fordulóján egyébként mintegy 250 anyaegyház működött a Tiszáninneri Református Egyházkerületben.⁶⁴ Ennél valamivel több lelkész szolgált az egyházkerületben, hiszen néhány gyülekezet másodlelkészt, néhány főúr pedig udvari lelkészt (vagy udvari káplánt) tartott, illetve időről-időre tábori lelkészeket is ki kellett állítania a szuperintendenciának.⁶⁵ Hozzájuk kell még számíthatnunk a káplánokat. A káplánok kisebb része bizonytalan ideig, akár hosszú éveken át a gyülekezetből el nem küldött, de szolgálatra már alkalmatlan prédikátorok segítőjeként működött. A többség azonban két-három év után feljebb léphetett és teljes jogú lelkészként foglalhata el valamelyik szószéket. (Mindkét esetben a prédikátor díjából hasítottak ki számukra egy részt.) Mindezek alapján kijelenthető, hogy időszakunkban egyidejűleg mintegy 260 lelkészre, s további 40–50 káplánra volt szükség az egyházkerületben.

További elhelyezkedési lehetőséget csak igen korlátozottan jelentett a tanítói és tanári pálya. Az eklézsiák nagy része mindössze kollégiumból épp kikerült, továbbtanulni vagy feljebb lépni vágyó tógátusifjakat fogadott, akiket két-háromévenként cserélgetett. A falusi iskolában ezért ritkaságnak számított a felnőtt tanító alkalmazása. Az egyházkerületben – korszakunkban Losoncon, Miskolcon és Szikszón – működött néhány magasabb szintű partikula (a katolikus gimnáziumra vagy kisközműiskolára hasonlító szerkezettel), ahová iskolánként egy-három professzor is kellett. S természetesen az anyaiskola, a sárospataki kollégium is időről-időre megtartotta egy-egy tehetségesebb diákját, illetve előfordult, hogy mind az akadémiai, mind pedig a gimnáziumi szintre (professzori, illetve humaniorum professzori címmel) lelkészeket is meghívott. Ez azt jelenti, hogy egyidejűleg legfeljebb 30–35 tanár és tanító szolgált a szuperintendenciában. Melléjük már csak azt az elvétve adódó, nem túl vonzó lehetőséget kell megemlítenünk, amikor egy-egy, betegség vagy elhalálozás miatt megüresedő lelkészi állást a következő helyosztó gyűlésig – tehát legfeljebb egy évig – kívülről odarendelt helyettesrel (administratori, supplensi minőségben) töltötték be.⁶⁶ Mindent

⁶⁴ Egészen pontosan 251 anyaegyházat írtak össze 1799-ben, a Tiszáninneri Református Egyházkerület új egyházmegyei elrendezésekor. TREKL A XXVIII. 10.366–373. Ez természetesen az éppen akkori, 1799. évi állapotokat tükrözi csak: meghatározhatatlan időközönként kis mértékben (a leányegyházak önállósulásával) nőtt, illetve (az önállóságát veszítő eklézsiákkal) csökkent ez a szám.

⁶⁵ Ekkoriban csak néhány nagyobb gyülekezetben (például Mezőkeresztes, Miskolc, Rimaszombat, Sárospatak stb.) működött egy-nél több prédikátor.

⁶⁶ Kovács 1878: 388–389.

egybevetve a Tiszáninneri Református Egyházkerületben a 19. század elején legfeljebb 330–340 belső renden lévő, azaz egyházi személy számolható hosszú távú megbízással – s közülük is csak körülbelül 260-an mondhatták magukat teljes jogú lelkipásztorok.⁶⁷

ELHELYEZKEDÉSI LEHETŐSÉGEK, MUNKANÉLKÜLISÉG

Láthattuk, az újonnan belépők elhelyezkedése az eklézsiák kívánsága szerint alakulhatott. De az 1810-es évek közepéig a már aktív, tapasztalt lelkészek is ki voltak szolgáltatva gyülekezetük akaratának. Eddig az időpontig ugyanis a Felső-Tisza jobb partján a korábbiakhoz képest halványabban, de érvényben maradt a papmarasztás-papküldés szokása. A protestáns gyülekezetek ugyanis hagyományosan jogosultak voltak nemcsak papjuk megválasztására, hanem évenként annak kinyilvánítására, hogy továbbra is elégedettek-e vele, vagy inkább megválnak tőle. Kizárólag megalapozott, az egyházmegyei vezetés által is elfogadott indokkal lehetett valakitől megválni, s a budai kánonok 1791-től mindezt már csak háromévenként biztosították az eklézsiáknak.⁶⁸

Ennek ellenére előfordult, hogy méltánytalanul küldték el lelkészüket (például mert egy másik lelkipásztorhoz ragaszkodtak a hívek vagy a gyülekezeti előjárók). Ugyanakkor ez a rendszer lehetőséget teremtett a többnyire a fizetésével elégedetlen prédikátornak is, hogy bizonyos idő után új helyet keressen magának. Az év egy bizonyos időszakára korlátozódó, egyházmegyei, és -kerületi beleegyezést igénylő helyosztásból számos gyülekezet és lelkész gyakran kivette a részét, miközben más gyülekezetek és lelkészek évekig-évtizedekig megmaradtak ugyanannál a prédikátornál, illetve eklézsiánál.⁶⁹ A gyülekezetek papmarasztás és -küldési gyakorlata, illetve a lelkészek helyváltoztatásának okai részletes vizsgálatunk

⁶⁷ További lehetőség még, hogy nem a tiszáninneri kerületben helyezkedett el egy-egy pataki deák. Ám ennek gyakoriságáról sem beszélhetünk: szinte az Alföld egészét a debreceni kollégium látta el lelkésszel, a dunántúli reformátusokat pedig a pápai iskola. A 18. század utolsó harmadában, a pápai kollégium lefokozásának idején ugyan megerősödött a pataki kollégium dunántúli pozíciója, de ez átmenetinek bizonyult. Jól illusztrálja ezt a pápai kollégium újabb virágzásakor bekövetkező ún. legációk háború, amikor Pápa lényegében visszafoglalta a Bodrog-partiak észak-dunántúli pozícióit. Erről és a pápai kollégium működésének jelentőségéről legújabban kiváló feldolgozás: Köblös 2006. (Erre a korszakra vonatkozóan lásd ugyanott Hudi József bevezető tanulmányát, különösen 58–75, 85–88.)

⁶⁸ 1791. évben Budán tartott nemzeti zsinatban hozott egyházi kánonok. III. fej. 9. kánon. 13.5. pont. In: *Sárospataki Füzetek* 1860. (IV.) 61. p.

⁶⁹ Csak illusztrációként néhány ellentétes példa: a zempléni Tiszalúc gyülekezete 1747 és 1876 között mindössze hét lelkészt foglalkoztatott. Közülük ifjabb Miskolczy Bodnár Mihály – apja utódjaként – 47, Szekeres János pedig 43 évig szolgálta a híveket. Ezzel szemben a közeli Gesztelyben ezalatt az idő alatt 16 prédikátor fordult meg: az általában 4–5 év után egymást követő lelkészek közül Lovas Pál 15 esztendei tevékenysége kiemelkedő. A lelkészek közül még Sárkány Pál esete említhető: ő az abaúji Nyíriben töltötte le hosszú, 1817-től 1878-ig tartó szolgálatának egészét. Ezzel szemben például Illés Dániel 1784 és 1818 között 11 helyen fordult meg. Vö. Ugrai 2007b.

tárgyat képezik majd a későbbiekben. Addig csak feltételezzük, hogy a gyülekezetek és a lelkészek viszonyában a következő tényezők számítottak fajsúlyosnak egy-egy lelkész maradása kapcsán: a gyülekezet fizetési lehetősége és hajlandósága; az egyházközség belső hatalmi viszonyai (pl. a sokat perlekedő gyülekezeti előjárók rendre elriaszthatták a lelkészt); a lelkipásztor munkája, erkölcsi és személyes kapcsolata; esetleg a lelkész és családjának beágyazottsága a helyi társadalomban. Témánk szempontjából ezúttal az a legfontosabb, hogy a papküldés és az új lelkész választása lehetőséget teremtett a még nem felszenteltek számára a palást megszerzésére, a papi rendbe való bekerülésre.

A lelkészképzés, a továbbtanulás különböző formáinak, a neoprocedensi csoportok, valamint a lelkészek iránti kereslet nagyságának megismerése után fontos kérdés, hogy milyen gyakran fenyegette a szószékre vágyókat *vacantia*, azaz munkanélküliség, s az jellemzően milyen hosszú lehetett. E két kérdésre sem tudunk pontos választ adni. Láthattuk, olyan követhetetlenül alakult a teológiát tanult ifjak élete a kollégiumi törvényeknek való aláírástól a felszentelésig, hogy ezt még durva becsléssel sem lehet meghatározni.

A pályakezdők elhelyezkedési nehézségeiről, annak arányairól ismét a lelkészi önéletrajzi nyilatkozatokból nyerhetjük a legteljesebb képet. Az 1808-ban szolgálatot teljesítő 193 lelkész közül 24-ről (12,4%) pontosan tudjuk, hogy felszentelése előtt legalább néhány hónapig kénytelen volt szolgálati helyre várakozni.⁷⁰ A négyhónapostól egészen háromévesig terjedő *vacantia* tehát közel sem volt ritkaság a pályájuk elején álló, lelkésznek készülő fiatal emberek előtt: kilencen egy évig, hatan fél évig, ketten-ketten másfél-két évig, illetve három évig maradtak gyülekezet és így fizetés nélkül. De előfordult rövidebb (egy-, négy- és kilenchnapos) idővesztés is.

A peregrináció fentebb már jellemzett bizonytalanságaival ugyan könnyen magyarázható, mégis igen érdekes, hogy az esetek több mint felében, 14 alkalommal olyanoknak kellett várakozniuk, akik külföldön is – vagy legalább Bécsben – gyarapították tudásukat. Nyilván nem lehetett a hazatérésüket pontosan kiszámítani, s különösen nehéz volt olyanoknak helyet biztosítani, akik épp a helyosztó gyűlést követően érkeztek meg. Emiatt többen hosszú ideig vesztegeltek hazatérésük után. Ugyanakkor az egyházkerület vezetői abban sem lehettek biztosak, hogy egyáltalán lelkészi szolgálatot óhajt-e majd vállalni a visszatérő peregrinus. Balogh Ábrahám későbbi abaújszántói (Abaúj vm.) prédikátor különösebb kommentár nélkül leírta, hogy 1801. május közepén jött vissza, s csak a következő áprilistól viselhetett hivatalt. Ugyanígy járt Juhász András, aki a századfordulón Göttingából érkezett meg és utána egy évig „hazájába mulatott”.

⁷⁰ Mivel a nyilatkozatok egy részét csak egységesítve, rövidítve találtuk meg, s az ő körükben a munka nélkül töltött időről egyetlen esetben sem találtunk nyomot, feltételezzük, hogy valójában többen szembesültek bizonyos elhelyezkedési nehézséggel pályájuk elején – mindössze a két esperesség adatait egységesítő összeíró figyelme nem terjedt ki erre a körülményre. Ugyancsak növelheti ezt a számot az, hogy több lelkész egyáltalán nem számolt be életére vonatkozóan dátumokról, s ha megtette volna, talán kiderülne, hogy egy-két évet elvesztegetett.

Szokolyai Hártó István, későbbi mályinkai (Borsod vm.) lelkipásztor is arról számolt be, hogy Hollandiából és Szászországból visszatérően „hol magános, hol kápláni hivatalt viselvén” töltött két évet.⁷¹ Az 1800-as évek végén az abaúji Beszter élén álló Tóth János soraiból jóval hosszabb várakozás bontakozik ki. Bár csak egy-két helyen tüntet fel pontos dátumot, kiszámolhatjuk, hogy három évet jelent az általa is a „sokára” kifejezéssel illetett idő, amit kétévi bécsi tanulmányai után munka nélkül töltött.⁷²

Sokkal gördülékenyebb volt a korábbi tanulmányaival egyébként is kitűnő Nádaskay Sámuel, aki a legnagyobb megbecsülésnek számító seniori stipendiumon Bernben tanulhatott két esztendeig, majd 1785 végi hazautazását követően, tavasszal már szolgálatba is léphetett. Még rövidebb bizonytalanság után, mindössze kétheti várakozás után rendelték Igiricibe Kenyeres Györgyöt. Ugyancsak gond nélkül jutott helyhez az egészen hosszú és tartalmas külföldi tanulmányutat maga mögött hagyó Patay János – ő még választhatott is két lehetőség közül.⁷³ Az 1807-ben Zubogy (Gömör vm.) gyülekezetében szolgált Horváth András közbevetett megjegyzése nemcsak az utóbbiakhoz hasonlóan szerencsés elhelyezkedésről árulkodik, hanem arról is, hogy a peregrináció utáni legfeljebb egyéves vacantiát nem is feltétlenül bánták az érintettek. Horváth ugyanis a bécsi egyetemről visszajövén „még vacantiába kívánt volna lenni, mindazonáltal azon venerabilis tractusnak nagyérdemű előjárói által nagybecsű tiszteletes Kováts Gábor úr helyett, aki csak azelőtt való napokba végezte el életét, a sajó vadnai eklésiának administratorává rendeltetett.”⁷⁴ Az idézet arra utal tehát, hogy aki tehette, a fáradtságos utazást követően akár még szívesen is maradt hivatal nélkül egy ideig.

Velük szemben bizonyosan kényszerként élték meg a fizetés nélküli tétlenséget a peregrinációban nem részesülők. Mindössze ketten számoltak be arról, hogy hosszabb betegség miatt nem kerülhettek valamelyik gyülekezetbe.⁷⁵ A többiek maguk is jelezték – általában a „kémenteníttem” kifejezés használatával –, hogy hiába vesztegették az idejüket. A már említett Serki József kétszer is vacantiába kényszerült egy-egy évre. Brassai László a napóleoni háborúk idején épp a békekötésre utazott ki mint tábori lelkész, s amikor hazatért, „ekklésia nélkül kémentenítetett lenni mintegy egy hónapig”. Külön nem írt róla egy sort sem, de a pontos dátumozásból kiderül, hogy Gáspár Pál későbbi abaújvári (Abaúj vm.) prédikátor a tanítói és a lelkési feladat között nem kevesebb mint három évig várakozott.⁷⁶

A közeljövőben külön tanulmányban szeretnénk foglalkozni a már felszentelt, tapasztalt lelkészek helyváltoztatásával, munkanélküliségével. Ezúttal csak megjegyezzük, jóllehet ilyen ügyekre szép számmal találtunk iratokat, kérvényeket, szisztematikus gyűjtésünkéből rendre kimaradtak a még felszentelés előtt álló,

⁷¹ Ugrai 2004: 43, 63, 84.

⁷² Ugrai 2004: 56.

⁷³ Ugrai 2004: 67, 87, 121–122.

⁷⁴ Ugrai 2004: 109–110.

⁷⁵ Ugrai 2004: 57–58, 106.

⁷⁶ Ugrai 2004: 46, 53, 104.

hivatalra várók panasza. Minden bizonnyal nem illett az egyházmegyei vagy egyházkerületi fórumokhoz folyamodniuk olyanoknak, akiket még nem engedtek be ünnepélyesen a papi rendbe. Ezért az egyéni életutakat felvillantó rövid biográfiák mellett mindössze elvétve szerezhethünk tudomást a pályakezdők elhelyezkedési zavarairól. Így például a deficiensi cassába való kötelező befizetés kapcsán jelezte Endre György, hogy önhibáján kívül nem tud fizetni: valóban vett academia promotiót, hiszen két évig egy falusi iskolában tanított, s a peregrináció érdekében egy évet még a Szepességben is eltöltött a német nyelv tanulásával, külföldre végül nem jutott ki, idehaza pedig a vacantiában való nyomorgás várta. Ugyancsak ilyen ügyben derült fény arra, hogy az egykori sajószentpéteri rector, Rákosi Sámuel 5 esztendeje volt hivatal nélkül, amikor befizetési terhét 50 Rft-ra csökkentették.⁷⁷ A 72 éves taktaszadai (Zemplén vm.) tiszteletes, Sebő Pál 1809. évi leveléből szintén hosszú várakozásra derül fény. E szerint 13 évi kollégiumi tanulmányok után „tiszteességgel elvégezvén” a tállyai tanítói hivatalt, három évig kényszerült szüleinél várakozni, mire parókiához jutott.⁷⁸

A lelkészi pályakezdés zavaraival átfogóan mindössze egyetlen forrásunk foglalkozik. Ebben a már említett Komjáthy Ábrahám 1808-ban, már esperesként viszonylag hosszan tárgyalja a kérdést. Kijelenti, hogy az elmúlt három esztendőben megmagyarázhatatlanul növekedett az erre a hivatásra vágyakozó ifjak száma – olyannyira, hogy csak akkor állna be ismét egyensúlyi helyzet, ha hat évig nem jelentkezne újabb jelölt. Csak az ő illetékességi területén, a felső-borsodi egyházmegyében 18-an jelentkeztek két lelkészi és 12-en aspiráltak két tanítói helyre. Miután Komjáthy megállapítja, hogy a hivatal nélkül maradóknak nem lesz más lehetőségük, mint világi vagy katonai pályára lépniük, megoldási módokat is javasol. Először is ragaszkodni kellene ahhoz, hogy mindenki kitöltse a kollégiumban a rendes időt, mivel most sokan – akármilyen csekély fizetéssel is – mihamarabb ki akarnak kerülni valamelyik oskolamesterségre. Sőt, nemcsak a mostani tanulmányi idő kitöltését kellene megkövetelni, hanem annak meghosszabbítását is, hiszen a görög és a héber nyelvi stúdiumok az elmúlt évtizedekben szinte teljesen elenyésztek. Ezen kívül az egyre kevesebbekre kiterjedő és számukra is legfeljebb egy szűk, még a város megismerésére is elégtelen esztendőre kiterjedő peregrináció terén is jóval nagyobb szigorot kellene tanúsítani.⁷⁹ Igen érdekes, de egyelőre megválaszolhatatlan kérdés, hogy a Komjáthy által is tapasztalt zavarok ismeretében tudatos volt-e a kollégium vezetői részéről a hallgatói létszám következő években történő csökkentése – vagy esetleg ez a tendencia az igénybevevők alkalmazkodásával függött-e össze.

* * *

⁷⁷ TREKL A. XXXIX. 16.115.

⁷⁸ TREKL A. XXXIV. 13.078.

⁷⁹ TREKL A. XXXIII. 12.907.

Dolgozatunkban a Tiszáninneri Református Egyházkerületben folyó lelkészképzést és a kinevelt lelkészek elhelyezkedési esélyeit vizsgáltuk. Arra jutottunk, hogy az összetett, több állomásból álló és több helyszínen folyó, a gimnáziumi szint végétől számítva is legalább másfél évtizednyi képzés minden fázisa lehetőséget teremtett az érintettek időközbeni kilépésére, váltására. Ezzel a lehetőséggel évről-évre sokan éltek. Ez természetes és szükségszerű is volt, hiszen az egyházkerület új lelkészeket, tanítókat és egyéb egyházi tisztviselőket lényegesen kisebb számban tudott elhelyezni, mint amekkora a sárospataki kollégium teológiai akadémiai tagozatának befogadó kapacitása volt. Egyértelmű tehát, hogy a korabeli középfokú intézményekhez hasonlóan a kollégium tógátusokat oktató része is összetett funkciókkal rendelkezett – az elsődleges célon, a lelkész-utánpótlás biztosításán túl más célokat is ellátott, s kivette a részét a szerényebben képzett világi értelmiségiek kineveléséből. A korabeli iskolai körülményeknek megfelelően alakultak a teológiai tagozat létszám- és életkori mutatói, valamint a tanulmányok megszakításának, befejezésének, további folytatásának kiszámíthatatlansága is.

A református lelkészképzés nem fejeződött be a kollégiumi vizsgák letételével. Azt majd' mindenkire kiterjedő falusi iskolai szolgálat, utána pedig elvileg mindenkitől megkövetelt, valójában azonban formálisan is létező feltételek teljesítése esetén mellőzhető külföldi tanulmányút követte. Mindezt rendre kiegészítették még segéd- és helyettes lelkészi szolgálattal eltöltött esztendőik is. Végül a lelkész-szé szentelés feltételeként helyet kellett találniuk a jelölteknek a maguk számára, és a korábbi próbákhoz képest viszonylag könnyű képesítő vizsgát kellett tenniük. A kollégiumot követő kétszer két- vagy hároméves szakasz újabb alkalmat adott a fiatal embereknek arra, hogy meggondolják magukat és változtassanak eredeti terveiken. A gyülekezeteknek, s lényegében az egyházszervezet egészének pedig – különösen a tanítóskodás megkövetelésével – módja nyílt az aspiránsok alapos megfigyelésére, kipróbálására, végső soron a szelektálásukra. A szélsőséges lelkész-túlképzés megelőzése kapcsán alig túlbecsülhető annak a kritériumnak a jelentősége, amely a felszentelést konkrét meghíváshoz kötötte. Ez nemcsak megakadályozta, hogy a prédikátorok zárt körébe a szükségesnél akár csak eggyel is több jelölt kerüljön, hanem egyszersmind előre tisztázta a jelöltek számára is, hogy milyen esélyeik vannak az érvényesülésre.

A fentieknek megfelelően a felszentelésre váró, egyházi szolgálatot teljesítő fiatal emberek körében közismert – s időnként akár tömegesnek is nevezhető – jelenség volt a munkanélküliség. Nem számított kirívó példának, ha valaki egy-két, sőt akár három évig is hivatal nélkül vesztegelt, hiszen teljes pontossággal természetesen sohasem lehetett meghatározni előre az egyházszervezet szakember-igényét, mint ahogyan a jelöltek lelkészi ambícióit sem lehetett szoros kordában tartani. A felszentelés előtti elhelyezkedési zavaroktól a peregrinációból visszatértek sem mentesültek. Sőt, az átlagosnál képzetebbek pályakezdésében talán még gyakoribb is volt a kisebb-nagyobb zökkenő. Ez valószínűleg a tervszerűség hiányára és a tökéletlen információáramlásra vezethető vissza. Ugyanakkor a hosszú, ám bármikor bármiféle intézményi vagy társadalmi retorzió nélkül

megszakítható képzés, illetve a végső kimeneti lehetőség (a felszentelés) szigorú zártsága biztosította azt, hogy tömeges munkanélküliség ne alakuljon ki az egyházi szolgálatot teljesítők körében.

FORRÁSOK

- Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára,
Sárospatak (TREKL)
Tanulói névsorok
Protocollum togatorum subscribentium
Protocollum Schola Patakiana Valedicentium
- Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Kézirattára,
Sárospatak (TREKt)
P.C.A.: Politica Collegii Administratio. 1722–1832.
- Kazinczy Ferenc 1993: *Pályám emlékezete*. Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Klein Gáspár 1943: Az államtanács állásfoglalása a protestánsok külföldi iskoláztatásával szemben. *Egyháztörténet* 1. 204–225; 356–376.
- Kósa László 1990: Protestáns egyházas népszokások és magatartásformák. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. (Magyar Néprajz 7. Folklor 3.) Budapest, 443–481.
- Kovács Albert 1878: *Egyházjogtan. Különös tekintettel a magyar protestáns egyház jogi viszonyaira*. Budapest, Második füzet
- Köblös József (szerk.) 2006: *A Pápai Református Kollégium, 1585–1861*. Pápa
- Ködöböcz József 1986: *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada*. Budapest
- Rácz István 1992: A magyarországi protestáns peregrináció szükségzerűsége és lehetősége. In: Rácz István (szerk.): *Politikai gondolkodás – műveltségi áramlatok*. Debrecen, 133–142.
- Sasfi Csaba 2006: Az oktatás társadalomtörténete. Oktatás és társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, 509–539.
- Ugrai János 2003: Egy páratlan forrás oktatástörténeti tanulságai – református lelkesi önéletrajzok elemzése 1808-ból. In: *Magyar Pedagógia* 103. 2. 211–228.
- Ugrai János 2004: „Kis világnak világos kis tükrö”. *Északkelet-magyarországi református lelkeszek önéletrajzi nyilatkozatai 1807–1808-ból*. Debrecen

Ugrai János 2007a: *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830.* Budapest

Ugrai János 2007b: *A Tiszáninneneni Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a millenniumig. Adattár.* Sárospatak, 2007. Internetes publikáció: www.uni-miskolc.hu/~egyhtort

Vörös Károly 1997: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. In: Vörös Károly: *Hétköznapiak a polgári Magyarországon.* Budapest, 21–47.

FÜGGELÉK

1. táblázat

Be- és kilépő tógátusok száma (fő), 1798–1830

Év	Belépők	Kilépők	Egyházi szolgálatot vállaló kilépők
1798	136	82	75
1799	143	70	61
1800	115	134	118
1801	120	77	73
1802	89	65	n.a.
1803	71	84	79
1804	35	35	34
1805	48	85	69
1806	71	90	74
1807	65	79	76
1808	27	84	83
1809	72	64	63
1810	75	86	79
1811	70	68	62
1812	71	79	62
1813	64	109	91
1814	67	85	69
1815	61	62	56
1816	76	86	75
1817	66	74	69
1818	80	92	68
1819	61	70	67
1820	64	25	25
1821	66	55	43
1822	86	62	56
1823	107	82	62
1824	97	66	65
1825	96	75	65

Tógátusok létszáma (fő) évfolyamonként, 1799–1826*

2. táblázat

	1799/00	1800/01	1801/02	1802/03	1803/04	1804/05	1805/06	1806/07	1807/08	1808/09	1809/10	1810/11	1811/12	1812/13	1813/14	1814/15	1815/16	1816/17	1817/18	1818/19	1819/20	1820/21	1821/22	1822/23	1824/25	1825/26
Jurátusok	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
X.									0	3	0		4	1	2	0								1	2	
IX.				2	1	3	3	4	7	3	5	5	7	6	6	2	4	3	**	5		2		25	5	
VIII.	6	4	6	7	15	19	15	13	28	35	31	20	10	20	18	21	9	13	191**	14	14	18	29	33	17	11
VII.	10	17	19	30	27	50	38	58	37	32	23	11	19	23	21	12	17	21	20	27	21	36	31	25	31	19
VI.	26	20	43	71	39	42	38	36	40	30	12	25	24	29	17	21	29	30	30	22	41	41	30	29	27	25
V.	34	48	50	55	74	39	40	41	34	16	33	35	30	19	31	36	29	33	33	44	43	37	31	46	30	39
IV.	71	66	67	94	74	52	49	40	20	34	48	36	19	44	44	39	46	47	48	41	34	20	50	39	40	53
III.	67	64	94	75	69	55	47	22	34	58	40	17	51	47	45	51	42	49	44	54	36	53	34	36	63	71
II.	74	n.a.	75	n.a.	63	43	22	38	44	41	15	48	43	40	51	43	48	34	51	33	47	39	28	32	69	55
I.	125	85	96	71	52	30	40	52	34	n.a.	40	40	46	58	37	42	41	47	27	50	34	39	31	21	57	62
Összesen	425	316+?	462	413+?	426	345	244	316	290	264+?	259	249	265	299	284	279	277	289	314	302	282	297	276	299	353	347

* *Megjegyzések:* Az 1823/24. tanévre nem találtunk semmilyen értékelhető adatot. Jurátusok azok az öregdeákok, akik választott tisztviselőként, illetve nagyobb csoportokat vezető diáktanítóként maradtak a kollégiumban. Őket esetenként a X. évfolyam tagságaként tüntették fel, de több példa van rá, hogy a táblázatunkhoz hasonlóan külön rovatot szenteltek nekik, miközben további néhány főt soroltak a X. évhez. Mi egységesen az utóbbi megoldást alkalmaztuk a táblázat készítésekor.

** Ebben az esetben együtt tüntették fel a VII. és a VIII. évfolyam tagságát.

3. táblázat
Tógátus évfolyam-csoportok átlagéletkora (év), 1815–1825

	1815/16	1820/21	1825/26
Jurátusok	27,5	24,9	25,5
X.	0	0	0
IX.	26,2	24	0
VIII.	25	23,6	23,8
VII.	24,5	23,6	24,8
VI.	23,1	21,7	23,6
V.	22,7	21	23,3
IV.	21,1	20,2	22,4
III.	20,5	19,5	21,4
II.	19,4	18	20,3
I.	17,9	17	19

4. táblázat
Újonnan felszenteltek száma (fő), 1782–1830⁸⁰

Év	Lelkészek száma	Káplánok, administratorok, professorok száma	Összesen
1782	30	n.a.	30
1792	7	n.a.	7
1798	11	8	19
1799	16	4	20
1802	19	6	25
1803	10	13	23
1804	6	9	15
1805	12	4	16
1806	8	n.a.	8
1807	13	6	19
1809	9	3	12
1810	10	4	14
1811	9	3	12
1812	8	3	11
1813	17	n.a.	17
1814	8	2	10
1815	8	2	10
1816	4	6	10
1817	7	n.a.	7
1818	4	3	7
1819			
1820	20	n.a.	20
1821	1	7	8
1823	17	n.a.	17

⁸⁰ A hiányzó évekre vonatkozóan semmilyen neoprocedensekről szóló tudósítást nem találtunk.